

УДК 37(091)(477)»17»

Соломаха Ірина

ORCID 0009-0007-4827-8027

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права, філософії та політології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна), E-mail: iryn.solo@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У XVIII СТ.: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

Метою роботи є характеристика особливостей розвитку української освіти як синергії діяльності навчальних закладів у XVIII ст. у різних контекстах: національному та європейському.

Методологію дослідження проблеми розвитку української освіти у XVIII ст. становлять нарративний, герменевтичний та історико-компаративістський методи, які забезпечили комплексний підхід у вивченні окресленої теми. Нарративний і герменевтичний методи забезпечили збір, опис і оцінку історико-педагогічних фактів, що стосуються розвитку освіти в Україні у XVIII ст. Історико-компаративістський метод дозволив охарактеризувати українську освіту як динамічний феномен у національному та європейському контекстах. У процесі дослідження були використані й загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній узагальнено досвід розвитку української освіти у XVIII ст. як національного та європейського феномена.

Висновки. Особливості розвитку освіти в Україні у XVIII ст. можна охарактеризувати у двох вимірах: національному та європейському. Сприйняття українським шкільництвом західноєвропейського культурно-освітнього досвіду відбувалося на різних рівнях шляхом запозичення окремих елементів цього досвіду, насамперед його змісту та форм. Європейський вектор української освіти представлений кількома компонентами (використання в освітньому процесі закладів освіти України латині та навчальної літератури, написаної європейськими науковцями, вивчення європейських мов, а також імплементація певних традицій єзуїтських або інших католицьких шкіл; видавництво праць українських учених у друкарнях Європи та поширення цих творів у культурному полі європейських країн; поїздки українців на навчання до європейських університетів, і навпаки, навчання європейців у закладах освіти України, насамперед у Києво-Могилянській академії; створення та діяльність єзуїтських та інших католицьких шкіл на Правобережжі). Але, наголосимо, що це не був односторонній процес: європейська освіта також збагачувалася за рахунок здобутків української культури, зокрема шляхом поширення в інших країнах творів українських науковців.

Ключові слова: освіта, заклад освіти, національний вимір, європейський вимір.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Могутній потенціал новаційного розвитку сучасної української освіти має історико-педагогічні витоки, пов'язані з національними традиціями української педагогіки та її залученням у європейський соціокультурний простір. Упродовж століть українська освіта була національним і європейським феноменом, який синтезував у собі діяльність різних за змістом, формами, рівнями навчальних інституцій. Такий досвід інтеграції національних і європейських традицій був характерний для XVII – XVIII ст. – періоду розвитку педагогічної думки та освіти в контексті українського бароко, що актуалізує потребу в його вивченні у парадигмі сучасних освітніх реалій і тенденцій.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Методологічні засади історії освіти в Україні розроблені такими науковцями: О. Сухомлинська, Л. Березівська, О. Петренко, О. Проніков та іншими. Різні аспекти розвитку освіти в Україні у XVIII ст., що є дотичними до нашого дослідження, висвітлені у працях українських істориків В. Микитася, Л. Посохової, О. Травкіної, Н. Яковенко та інших.

Метою статті є характеристика особливостей розвитку української освіти як синергії діяльності навчальних закладів у XVIII ст. у різних контекстах: національному та європейському.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження із зазначенням методів дослідження. Методологію дослідження проблеми розвитку української освіти у XVIII ст. становлять нарративний, герменевтичний та історико-компаративістський методи, які забезпечили комплексний підхід у вивченні окресленої теми. Нарративний і герменевтичний методи забезпечили збір, опис і оцінку

історико-педагогічних фактів, що стосуються розвитку освіти в Україні у XVIII ст. Історико-компаративістський метод дозволив охарактеризувати українську освіту як динамічний феномен у національному та європейському контекстах. У процесі дослідження були використані й загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Політичний устрій і суспільне життя в Україні безпосередньо впливали на розвиток освіти XVIII ст. Україна була поділена між сусідніми державами. Лівобережжя зберігало видимість самостійного управління, зокрема в часи гетьманування Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Данила Апостола, Кирила Розумовського. В інші часи Україною керували чиновники Малоросійської колегії. Зберігалося і полково-сотенне адміністративне управління, до яких було приписане українське населення. У Лівобережній Україні існувало десять полків та п'ять на території Слобідської України, які іменувалися за назвою міст і містечок. У 1764 р. Катерина II скасувала гетьманство й відновила Другу Малоросійську колегію на чолі з генерал-губернатором. Відбулися значні зміни і в адміністративній та військовій структурі українського суспільства [2, 132].

Майже до кінця XVIII ст. Правобережна Україна продовжувала перебувати під владою Речі Посполитої й поділялася на чотири воеводства з повітами. Закарпаття було під владою австрійських Габсбургів і Трансільванського князівства, поділене на чотири жупи-комітати. Нарешті, Північна Буковина зазнавала гніту султанської Туреччини і васального князівства Молдови, де зберігалися давні традиції руського права із староствами чи волостями. Запорозькі землі поділялися на військово-адміністративні округи, що звалися паланками, центрами яких були слободи з паланковою старшиною. За таким адміністративним і військовим поділом дітей записували в шкільні реєстри, а студентів у реєстри колегіумів та академії, і у такий спосіб вирішували питання про матеріальне забезпечення закладів освіти принаймні до 80-х років XVIII ст. [2, 132–133].

Знищення Запорозької Січі було складовою частиною централізаторської колоніальної політики царизму в Україні, остаточною ліквідацією там самоврядування, повним її підпорядкуванням абсолютистській монархії, введенням на її території загальноімперських феодално-кріпосницьких порядків [2, 133].

Освіта не була однаковою на різних територіях України, але попри все існувала. Так, у Лівобережній і Слобідській Україні набули поширення початкові школи при церковних парафіях одного чи кількох храмів (парафіяльні або церковнопарафіяльні школи). Парафіяльні школи створювалися за ініціативи населення та знаходилися на утриманні місцевих громад. Учителями в них могли бути священики, але найчастіше ці обов'язки покладалися на дяків, яких наймала громада.

За свідченням історичних актів, парафіяльні школи на Подолі у Києві (він завжди належав до Лівобережжя України) існували при Борисо-Глібській, Введенській, Воскресенській, Добромило-лаївській, Покровській, Рождественській та інших парафіях. Вони містилися у приміщеннях біля церкви, в церковних хагах. Священики здебільшого приймали студентів Києво-Могилянського колегіуму на мешкання у парафіяльних школах, адже вони виконували роль помічників дяків, «чительників» богослужбових книжок, співали на партесах, підміняли паламарів, допомагали навчати дітей читати, писати й співати. Підручниками, як правило, були «Буквар», «Часослов» і «Псалтир» [2, 133].

Школи створювалися і у полках, про що є свідчення у ревізійних полкових книгах. Наприклад, у ревізійних книгах слобідських полків за 1732 рік нараховувалося 123 школи, зокрема в Сумськiм – 47, Ізюмськiм – 33, Охтирськiм – 25, Харківськiм – 20. У 1740 – 1748 роках на території семи лівобережних полків було 866 шкіл: у Ніжинськoму – 217, Лубенськoму – 172, Чернігівськoму – 154, Переяславськoму – 119, Полтавськoму – 98, Прилуцькoму – 69 і Миргородськoму – 37 [2, 133].

Учителів-бакалярів та їхніх помічників, що звалися «молодиками» або «виростками» і які жили в шкільних приміщеннях, було, згідно з ревізійними книгами 1732 р., 372. Учителями-«бакалярами» шкіл були переважно вихованці Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Харківського і Переяславського колегіумів [2, 134–135].

За генеральним описом 1765 – 1769 років, у Чернігівськoму полку нараховувалося 142 села, де було 143 школи, зокрема у Чернігівськoму, Городнянськoму і Сосницькoму повітах було 134 школи, й припадали кожна з них на 746 осіб. Неприглядне становище з чисельністю шкіл і учнів у них змушувала полкову владу ухвалювати рішення задля поліпшення становища щодо поширення освіти. Так, у Лубенськoму і Чернігівськoму полках у 1760 – 1768 роках вводилося обов'язкове навчання грамоти для дітей старшини у парафіяльних школах, при сотенних і полкових канцеляриях, бо часом навіть осаули, хорунжі та отамани були неписьменними [2, 133–134].

Існували початкові школи і на Запорожжі та в самій Січі, де вчилося від 50 до 100 осіб. Д. Яворницький писав, що там було два військових шкільних отамани: один для школярів старшого віку, а другий – для молодших. Обиралися вони самими школярами й повинні були берегти шкільні фінанси, турбуватися про харчі та матеріальне забезпечення учнів. У запорозьких школах готували канцеляристів, довбишів, трубачів, цимбалістів, бандуристів. Існувала музична школа, де вчили музики, церковного і світського співу [2, 134–135].

Освіта Правобережної України була частиною європейської освітньої спільноти, оскільки на Правобережжі діяли заклади освіти, створені католицькою, греко-католицькою або протестантською церквами. Такі школи були в Житомирі, Овручі, Острозі, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Львові. Гімназії для дітей шляхти з німецькою мовою навчання діяли у Вінниці, Володимирі-Волинському, Кременці; були гімназії виключно з польською мовою навчання. Василянські школи функціонували в

Умані, Каневі, Бучачі, Шаргороді, Холмі, Гощі. Засновували початкові школи єзуїтські, бенедиктинські, домініканські, тринітарські та інші чернечі ордени католицької церкви. Україномовними були лише братські школи у Львові та Дрогобичі [2, 136].

Безумовно позитивним аспектом створення та діяльності таких шкіл було те, що вони поширювали в Україні здобутки європейського суспільства та культури, зокрема ідеї гуманізму, філантропії та досягнення книгодрукарства, науки, техніки, літератури, мистецтва.

Провідним закладом вищої освіти була Києво-Могилянська академія. Вона була створена митрополитом Петром Могилою у 1632 р. шляхом об'єднання братської та лаврської шкіл. Це був всестановий заклад, до якого, згідно з Інструкцією митрополита Р. Заборовського 1734 р., «приймється кожна вільна людина, відкіль вона не прибула аби тільки визнавала східню християнську віру та була б здібна до навчання» [8, 122].

Навчання в Академії складалося з восьми класів (фара, інфіма, граматика, синтаксима, піїтика, риторика, філософія і богослов'я). Повний курс навчання тривав 12 років, бо в перших шести класах курс був однорічний, у класі філософії – дворічний, а в класі богослов'я – чотирирічний. Проте учневі не заборонялося залишатися в будь-якому класі так довго, як того він бажав. Він навіть міг повертатися зі свого класу до нижчого («для підтвердження ученія»). І навпаки, учні з відмінними успіхами могли переходити до вищого класу раніше закінчення шкільного року. Згодом тривалість окремих курсів змінювалася і термін навчання в Києво-Могилянській академії скоротився до 10 років [8, 122].

У Києво-Могилянській академії викладалася філософія, французька, богослов'я, риторика, піїтика (мистецтво віршескладання), польська, єврейська, німецька, французька мови, математика, історія, географія, геодезія, фортифікація. У 1751 р. в академії почали викладати російську мову та поезію, а у 1784 р. було заборонено читати лекції українською мовою [8, 139–146].

Києво-Могилянська академія була ліквідована указом російського Синоду у 1817 р.

Як зазначає українська дослідниця Л. Посохова, за зразком Києво-Могилянської академії в Україні у XVIII ст. виникли декілька православних колегіумів: Чернігівський, Новгород-Сіверський, Харківський і Переяславський [6, 152]. Для ілюстрації їх діяльності стисло розглянемо історію Чернігівського колегіуму (1700–1786).

У 1700 р. у Чернігові церковним діячем, богословом і науковцем І. Максимовичем (1651–1715) за підтримки та фінансування гетьмана І. Мазепи було створено колегіум [10, 70].

У колегіумах, зокрема і в Чернігівському, існувала класна, а не предметна система викладання предметів, коли один учитель навчав усіх дисциплін і разом зі своїм класом переходив від нижчого до вищого курсу. Поділ на класи відповідав навчальним дисциплінам, що в них викладалася. Так, починаючи з 1700 р., упродовж чотирьох років у Чернігівському колегіумі було відкрито чотири класи: три граматичні та наступний за ними клас поетики, тобто кожного року відкривався новий клас. Згодом почали викладатися курси риторики та філософії [10, 70, 73, 76]. Як зазначає українська дослідниця О. Травкіна, «така система залишалася незмінною упродовж XVIII ст., і лише час від часу навчальна програма поповнювалася новими предметами» [10, 70].

Викладання предметів у Чернігівському колегіумі здійснювалося латинською мовою, яка вважалася мовою освіти, науки та культури. Активно вивчалася в колегіумі й польська мова. Окрім цього, студенти вивчали грецьку та французьку мови, географію, математику, право, хоровий спів, гру на музичних інструментах, малювання [10, 70–72, 84–85].

Загальноосвітній характер навчальних програм, демократичні традиції, витоки яких ішли з братських шкіл, значною мірою зумовили всестановість українських закладів освіти XVIII ст., у тому числі й Чернігівського колегіуму. Кожний бажачий, хто визнавав православну віру, міг вступити до нього або залишити його. Обліку студентів тривалий час після створення колегіуму не вели [10, 85]. Так, чернігівський єпископ у 1728 р. доповідав, що в колегіумі та інших закладах освіти міста навчається 257 учнів – «господских детей и нищих» [4, 30]. Він наголосив, що скільки буде учнів у кінці року невідомо [4, 30], тому що поширеним було таке явище, коли молоді люди переходили на навчання в інші заклади освіти, влаштовувалися на роботу, із-за злиднів ішли шукати кращого життя.

Як зазначає О. Травкіна, на освітній процес колегіумів, зокрема й Чернігівського, з середини XVIII ст. почала негативно впливати імперська політика в галузі освіти, спрямована на регламентацію програм, заборону складання індивідуальних курсів лекцій, посилення уваги до богословських навчальних дисциплін і тем з метою перетворення колегіуму у вузько становий заклад духовної освіти [10, 85].

У Західній Україні діяв Львівський університет. У 1661 р. польський король Ян II Казимир видав привілей, яким єзуїтській школі у Львові було надано «гідність Академії і титул Університету» з правом встановлення «генеральних студій на кожному з дозволених факультетів, тобто, теології як схоластичної, так і моральної, філософії, математики і обох прав, медицини і вільних мистецтв», а також надання наукових ступенів. Однак розвиток університету постійно гальмувався різними політичними та католицькими угрупованнями Речі Посполитої, котрі намагалися не допустити його піднесення, запроваджуючи всілякі обмеження. Всупереч спротиву Львівський університет успішно розвивався понад століття, аж поки Папа Римський у 1773 р. спеціальним брєве не припинив діяльність Товариства Ісуса (Ордена єзуїтів) і всіх освітніх установ, заснованих єзуїтами [1, 9]. А відтак, Львівський університет було закрито, оскільки орден єзуїтів було розпущено.

У 1772 р. Галичина ввійшла до складу Австрійської імперії. У 1784 р. австрійський імператор Йосиф II відновив вищу школу у Львові. Університет стає не лише світською установою, а й важливим

осередком освіти і науки Австрійської монархії, «взірцем нових ідей, університетом в західно-європейському розумінні». А відтак, у ньому існували відповідні європейські традиції, були створені нові факультети, кафедри, інституції нового зразка, було запроваджено конкурсний відбір на заміщення посад на кафедрах, право захисту ліценціатських, магістерських та докторських праць [1, 25].

Водночас у Російській імперії, до складу якої в окреслений період входило більшість українських земель, у 1786 р. царизм провів загальноросійську шкільну реформу, утворивши мережу головних і малих «народних училищ». Головні училища з чотирирічним терміном навчання для дітей привілейованих верств відкривалися у Києві, Харкові, Чернігові, Новгороді-Сіверському та Катеринославі з великою навчальною програмою, яка давала право вступати до вищих шкіл. А в повітових містах, таких як Полтава, Ніжин, Прилуки, Ромни, Глухів, Ізюм, Суми, Охтирка та інші, були лише малі училища, навчальна програма яких відповідала тільки першим двом класам головних училищ [2, 134].

Одним із завдань освітньої реформи 1786 р. була уніфікація системи освіти в Російській імперії, знищення самотності українського шкільництва та нівелювання його багатовікових здобутків.

Відома українська учена О. Сухомлинська наголошує, що «українська культура знаходиться на певному пограниччі, тобто відчуває на собі постійний (більший або менший) в різні часи різноманітний вплив і тиск різних культур і культурних центрів, що знаходяться поряд з нею» [9, 49–50]. Українські науковці й освітяни у XVIII ст. мали почасти вимушені зв'язки з Російською імперією, яка інкорпорувала українські землі й відбирала у них інтелектуальний і творчий потенціал. Ці зв'язки за своєю сутністю були колонізацією культури і полягали в тому, що Петербург і Москва створювали безпрецедентні умови для «відтоку» талановитих учених, письменників, композиторів з України. Незважаючи на прагнення Росії поглинути культуру України, розвиток української освіти у XVIII ст. залишався двовекторним (національним і європейським).

О. Сухомлинська характеризує другу половину XVII – XVIII ст. як період розвитку педагогічної думки в контексті українського барокко або козацької доби [9, 55]. Уже сама назва «барокко» свідчить про приналежність української культури до європейської спільноти. Характерні ознаки цього періоду – «це риси порубіжжя, коли власне, своє витворювалося з залученням європейських ідей гуманізму і раннього просвітництва з відчутною опорою на власні пошуки сутності людини і її місця в світі» [9, 55]. За твердженням О. Сухомлинської, «характерною особливістю школи, освіти цього періоду було те, що вона розвивалася як оригінальна, самотня система» [9, 55].

Збагачуючи національну культуру та традиції, українська освіта була частиною європейського освітнього простору. Наприклад, про подвійну спрямованість (національну та європейську) діяльності Києво-Могилянської колегії пише відомий дослідник історії освіти С. Сірополко: «Не дивлячись на те, що в основі навчання в Київській академії була латинська мова, а всі науки в ній визначалися схоластичним напрямом, все ж своїм духом і внутрішнім розпорядком Академія залишалася школою православною і близькою інтересам українського народу» [8, 149].

Українські науковці та освітяни мали зв'язки з європейськими колегами. Ці зв'язки були нелінійними й характеризувалися синергією культурних і наукових взаємовпливів. На зміст, характер і спрямованість української освіти мали вплив ідеї Реформації та Відродження, що вирізнялися насамперед гуманізмом і зверненням до потреб людини, її природи та прагненням до справедливого влаштування суспільства. Гуманістичні ідеї знайшли поширення і в Україні. Їх провідниками здебільшого стали представники української інтелігенції, які отримали освіту в університетах або інших навчальних закладах Західної Європи. Європейський вектор української освіти XVIII ст. структурно можна позиціонувати такими компонентами:

1) використання в освітньому процесі закладів освіти України латині та навчальної літератури, написаної європейськими науковцями, вивчення європейських мов, а також імплементація певних традицій єзуїтських або інших католицьких шкіл;

2) видавництво праць українських учених у друкарнях Європи та поширення цих творів у культурному полі європейських країн;

3) поїздки українців на навчання до європейських університетів, і навпаки, навчання європейців у закладах освіти України, насамперед у Києво-Могилянській академії;

4) створення та діяльність єзуїтських та інших католицьких шкіл на Правобережжі.

Перший компонент європейського вектору української освіти полягав, зокрема у тому, що обсяг і зміст навчальних програм у Києво-Могилянській колегії були подібні до польських та інших європейських закладів вищої освіти [10, 70].

Студенти Києво-Могилянської академії та колегіумів вивчали латинь, грецьку, польську, німецьку і французьку мови. Латинь кожен студент мав знати досконало [8, 139].

Багато підручників, які використовувалися в українських закладах освіти, були видані в європейських країнах. Навіть богослов'я викладалося в Києво-Могилянській академії за латино-польським підручником з тими змінами, що зумовлювалися висвітленням матеріалу в православній дусі [8, 145].

У навчальних курсах українських колегіумів використовувалася польська література: підручники та віршовані й прозові твори.

Український богослов і науковець, один із ректорів Києво-Могилянської колегії Ф. Прокопович (1677–1736) у праці «Духовний регламент» (1721) зазначав, що для викладання граматики, риторики, латині та інших наук у Києво-Могилянській колегії потрібно запрошувати «випробуваних» професорів зі славетних університетів, передусім з Паризького. Учений наголосив, що потрібно використовувати такі

підручники латині, написані європейськими авторами, щоб «дотепного учня за один рік цілком навчити цій мові». Такий зарубіжний досвід викладання мав запобігати тому, що «за п'ять і за шість років мало хто встигає, що можна знати з того, що студент, який вийшов з філософії або богослов'я, не може перекласти і середнього стилю латинського» [7, 116].

Про європейські традиції організації освітнього процесу у Києво-Могилянській академії свідчить те, що, на зразок єзуїтських шкіл, догляд за поведінкою учнів і чистотою класу покладался почасти на самих учнів. Наприклад, цензор повинен був доглядати за охайністю класу та тишею до приходу викладача; обов'язком аудитора було вислухати зміст лекції від інших учнів, а також пояснити їм те з лекцій, чого вони не зрозуміли [8, 123].

Другий компонент полягав у тому, що здобутки українських науковців поширювалися у Європі. Зокрема, низка учених видали свої праці у друкарнях європейських міст. Так, у 1789 р. випускник Києво-Могилянської академії М. Бантиш-Каменський видав «Граматіку латинської мови» у м. Лейпцизі. А «Граматіка грецької мови» ще одного випускника «Києво-Могилянки» В. Лящевського перевидавалася у Лейпцизі тричі – у 1779, 1785 та 1791 роках.

Твори Ф. Прокоповича були дуже поширені в багатьох країнах. Скажімо, у Сербії «Первое учение отрокам» було перевидане 7 разів. Курс теології Ф. Прокоповича опубліковано латинською мовою в Кенігсберзі у 1770-х у трьох томах, і тоді ж у Лейпцизі в шести томах. Загалом твори Ф. Прокоповича видавалися українською, латинською, старослов'янською, російською, німецькою, англійською, французькою, шведською та іншими мовами, а відтак і використовувалися в європейських закладах освіти [8, 135].

Третій компонент європейського вектору української освіти свідчить про міжнародний авторитет Києво-Могилянської академії, оскільки в ній навчалися студенти з Болгарії, Сербії, Волощини, Молдови, Греції [8, 131].

Багато викладачів Києво-Могилянської академії навчалися в Краківській, Люблінській, Замойській, Віленській та інших європейських академіях [10, 71].

Четвертий компонент європейського вектору української освіти представлений діяльністю на теренах України єзуїтських та інших католицьких шкіл. Вони діяли в усіх містах і містечках Правобережжя і були «європейськими» за своєю сутністю. Так, навчальні програми єзуїтських шкіл (колегіумів) за формою та змістом були близькими до європейських. Вони поділялися на неповні (нижчого рівня) та повні (вищого рівня). Неповними були п'ятикласні колегії, що давали освіту з «семи вільних наук» – граматика, поезика, риторика, арифметика, геометрія, діалектика й музики. Головним предметом була латинська мова, якою викладалися всі інші дисципліни. Також вивчалися грецька, а в Луцькій колегії ще й руська (українська) мови. До програм повних колегій входили ще дво- або трирічний курс філософії та чотирирічний курс теології. Філософію вивчали світські студенти, курс теології був призначений для майбутніх священників та членів самого ордену.

Відома українська дослідниця Н. Яковенко називає їх «гуманістичними школами» [11]. Вона зазначає, що поняттям «гуманістична школа» традиційно позначають протестантські гімназії та єзуїтські колегіуми, в яких організаційно унормувалася всеєвропейська програма освіченого благочестя (*pietas litterata*). Такий освітній напрям був опрацьований, з одного боку, під впливом нових уявлень про необхідність спрямовано корегувати дитячу психіку, а з іншого – внаслідок запровадження до шкільної практики філологічних методів ранніх гуманістів. Йдеться, зокрема, про вивчення латинської мови не через абстрактне зазубрювання тонкощів її граматика, а через засвоєння прикладів з античної літератури. Ця методика була суголосна ідеї «окультурювання» душ на взірцях античності – головного в уявленні гуманістів джерела пізнання добродесних звичаїв, які вдосконалюють і прикрашають людину. Класична спадщина, на яку орієнтувалися школи, була ретельно селекціонована під кутом зору християнської етики. Відтак для обов'язкової шкільної лектури (як Цицерон, Вергілій, Гораций, Овідій, Лівій та ін.) добиралися відповідно препаровані тексти, а їх інтерпретація, згідно з завданнями освіти, найповніше сформульованими Еразмом Роттердамським у трактаті «*De civilitate morum puerilium*», мусила сприяти прищепленню християнської моралі та вихованню гідної й пристойної поведінки. Узяті разом згадані чесноти – знання латини (що в тогочасних поняттях урівнювалося з освіченістю), діяльна побожність і вміння скрізь поводити себе належно – витворювали виховний ідеал. Характерно, що непримиренні опоненти по вірі, протестанти і єзуїти, по суті, не відрізнялися у своїх шкільних практиках ні стосовно самої доктрини виховання, ні стосовно кола античної лектури та методик її використання [11].

Н. Яковенко наголошує на інтернаціональному (космополітичному або надетнічному) характері єзуїтських шкіл. До їхніх очевидних переваг вона відносить «безкоштовну добру освіту, блискучі знання латини і навички пристойної поведінки» [11].

Загалом діяльність єзуїтських та інших католицьких шкіл була одним із провідних чинників, який поєднував українську освіту з європейською, став основою міжкультурного діалогу, їх взаємодії та взаємовпливу в соціальному та культурному контекстах.

Значимо, що розвиток української освіти у європейському освітньому просторі, зв'язки української освіти з європейською відбувалися і в інші історичні періоди. Вони були різними за інтенсивністю і залежали від специфіки політичного та суспільного розвитку України. Зокрема, можемо говорити про європейські виміри української педагогіки першої третини ХХ ст., коли радянське суспільство було достатньо відкритим для зовнішнього світу, а у соціальній і науково-культурній сфері були можливими обмін думками та використання зарубіжного досвіду [12, 235].

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Особливості розвитку освіти в Україні у XVIII ст. можна охарактеризувати у двох вимірах: національному та європейському. Сприйняття українським шкільництвом західноєвропейського культурно-освітнього досвіду відбувалося на різних рівнях шляхом запозичення окремих елементів цього досвіду, насамперед його змісту та форм. Європейський вектор української освіти представлений кількома компонентами (використання в освітньому процесі закладів освіти України латині та навчальної літератури, написаної європейськими науковцями, вивчення європейських мов, а також імплементація певних традицій єзуїтських або інших католицьких шкіл; видавництво праць українських учених у друкарнях Європи та поширення цих творів у культурному полі європейських країн; поїздки українців на навчання до європейських університетів, і навпаки, навчання європейців у закладах освіти України, насамперед у Києво-Могилянській академії; створення та діяльність єзуїтських та інших католицьких шкіл на Правобережжі). Але, наголосимо, що це не був односторонній процес: європейська освіта також збагачувалася за рахунок здобутків української культури, зокрема шляхом поширення в інших країнах творів українських науковців.

Подальші дослідження окресленої проблеми можуть стосуватися поглибленої діяльності окремих закладів освіти в Україні у XVIII ст., що дозволить висвітлити питання інтеграції української освіти в європейський культурний простір на рівні мікроісторії.

References

1. Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія / за редакцією Л. Зашкільняка та П. Серженги. Львів: ПАІС, 2015. 412 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Istoriia_ta_istoryky_u_Lvivskomu_universyteti_tradytsii_ta_suchasnist_do_75-littia_stvorennia_istory.pdf?PHPSESSID=8epn8qgd3o245d68do4v9dl2j4 (дата звернення: 29.03.2023).
Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorychnoho fakultetu) [History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the history faculty)]: kolektyvna monohrafiia (2015) / za redaktsiieiu L. Zashkilniaka ta P. Sierzhengy. Lviv : PAIS. Retrieved from: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Istoriia_ta_istoryky_u_Lvivskomu_universyteti_tradytsii_ta_suchasnist_do_75-littia_stvorennia_istory.pdf?PHPSESSID=8epn8qgd3o245d68do4v9dl2j4.
2. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.
Mykytas, V. (1994). Davnoukrainski studenty i profesory [Ancient Ukrainian students and professors]. Kyiv: Abrys.
3. Навольська Г. Інститування культурно-освітньої діяльності ордену єзуїтів у ранньомодерному українському суспільстві: концептуальні акценти історико-педагогічної феноменології. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2017. № 1 (18). С. 47–53.
Navolska, H. (2017). Instytiiuvannia kulturno-osvitnoi diialnosti ordenu yezuitiv u rannomodernomu ukrainskomu suspilstvi: kontseptualni aktsenty istoryko-pedahohichnoi fenomenolohii [Institutionalization of Cultural and Educational Activities of the Jesuit Order in Early Modern Ukrainian Society: Conceptual Accents of Historical and Pedagogical Phenomenology]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 1(18), 47–53.
4. Петров Н. И. Значение Киевской Академии в развитии духовных школ в России с учреждения Св. Синода в 1721 году и до половины XVIII века. Киев: Типография И. И. Горбунова, 1904. 110 с.
Petrov, N. Y. (1904). Znachenye Kyevskoï Akademii v razvytyu dukhovnykh shkol v Rossyy s uchrezhdeniia Sv. Synoda v 1721 hodu y do polovyni XVIII veka [The importance of the Kiev Academy in the development of the theological schools in Russia from the establishment of the Synod in 1721 to the half of the XVIII century]. Kyev : Typohrafiya Y. Y. Horbunova.
5. Посохова Л. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX століття. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 400 с.
Posokhova, L. (2011). Na perekhresti kultur, tradytsii, epokh : pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsy XVII – na pochatku KhIKh stolittia. [At the crossroads of cultures, traditions, epochs: Orthodox colleges of Ukraine in the late XVII – early XIX century]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina.
6. Посохова Л. Ю. Православні колегіуми України XVII–XVIII ст. у контексті трансформації європейської університетської традиції. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Історія. 2009. № 41 (908). С. 150–159.
Posokhova, L. Yu. (2009). Pravoslavni kolehiumy Ukrainy XVII – XVIII st. u konteksti transformatsii yevropeiskoi universytetskoi tradytsii [Orthodox colleges of Ukraine of the XVII – XVIII centuries in the context of transformation of the European university tradition]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Istoriia*. 41 (908), 150–159.
7. Прокопович Ф. Духовний регламент. *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упорядник О. О. Любар*. Київ: Знання, 2003. С. 114–122.
Prokopovych, F. (2003). Dukhovnyi rehlement [Spiritual regulations]. *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: khrestomatiiia / uporiadnyk O. O. Liubar*. Kyiv: Znannia.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів: Афіша, 2001. 664 с.
Siropolko, S. (2001). Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. Lviv: Afisha.

9. Сухомлинська О. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н., 2003. С. 47–66.
Sukhomlynska, O. (2003). Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodization of Pedagogical Thought in Ukraine: Steps Toward a New Dimension]. *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem*. Kyiv: A.P.N.
10. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (до 300-річчя заснування). *Український історичний журнал*. 2000. № 5. С. 68–78; № 6. С. 83–93.
Travkina, O. I. (2000). Chernihivskiy kolehium (do 300-richchia zasnuvannia) [Chernihiv Collegium (to the 300th anniversary of its foundation)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 5, 68–78; 6, 83–93.
11. Яковенко Н. М. Протестантські і католицькі школи. Замойська академія. *Історія української культури: у п'яти томах*. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm> (дата звернення: 1.04.2023).
Yakovenko, N. M. (2001). Protestantski i katolytski shkoly. Zamoiska akademiia [Protestant and Catholic schools. Zamoysc academy]. *Istoriia ukrainskoi kultury: u piaty tomakh*. Т. 2. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm>.
12. Янченко Т. В. Педологія в Україні та зарубіжжі: теорія та практика: монографія / науковий редактор О. В. Сухомлинська. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 448 с.
Yanchenko, T. V. (2016). Pedolohiia v Ukraini ta zarubizhzhii: teoriia ta praktyka [Pedology in Ukraine and abroad: theory and practice]: monohrafiia / naukovyi redaktor O. V. Sukhomlynska. Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf.

Solomakha Iryna

ORCID 0009-0007-4827-8027

Candidate of Philosophical Sciences
(Ph.D. in Philosophy), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law,
Philosophy and Political Science,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: irynsolo@gmail.com

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE IN THE XVIII CENTURY: NATIONAL AND EUROPEAN DIMENSIONS

The purpose of the article is to characterize the peculiarities of the development of Ukrainian education as a synergy of educational institutions in the eighteenth century in different contexts: national and European.

The methodology of the study of the problem of the development of Ukrainian education in the eighteenth century is based on narrative, hermeneutic and historical-comparative methods, which provided a comprehensive approach to the study of the topic. The narrative and hermeneutic methods provided for the collection, description and evaluation of historical and pedagogical facts related to the development of education in Ukraine in the eighteenth century. The historical-comparative method allowed us to characterize Ukrainian education as a dynamic phenomenon in the national and European contexts. The study also used general scientific methods of analysis, synthesis and generalization.

The scientific novelty of the article lies in the fact that it summarizes the experience of the development of Ukrainian education in the eighteenth century as a national and European phenomenon.

Conclusions. The peculiarities of the development of education in Ukraine in the eighteenth century can be characterized in two dimensions: national and European. The perception of the Western European cultural and educational experience by Ukrainian school took place at different levels by borrowing certain elements of this experience, primarily its content and forms. The European vector of Ukrainian education is represented by several components (the use of Latin and educational literature written by European scholars in the educational process of Ukrainian educational institutions, the study of European languages, as well as the implementation of certain traditions of Jesuit or other Catholic schools; publishing works by Ukrainian scholars in European printing houses and dissemination of these works in the cultural field of European countries; Ukrainians studying at European universities and vice versa, the study of Europeans in Ukrainian educational institutions, and so on). However, it should be emphasized that this was not a one-sided process: European education was also enriched by the achievements of Ukrainian culture, in particular through the dissemination of works by Ukrainian scholars in other countries.

Keywords: education, educational institution, national dimension, European dimension.

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2023

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Янченко Т. В.